

Middelharnis tijdens de Tachtigjarige oorlog

Door: J.C. Both

Over de Tachtigjarige Oorlog op Goeree-Overflakkee is eigenlijk niet zoveel bekend. In de literatuur is er weinig over te vinden. Je bent dan aangewezen op archiefonderzoek. Deze bijdrage is het resultaat van onderzoek in het archief van Middelharnis. Als kustplaats is een landing van vijandige schepen nooit helemaal uit te sluiten. Dit behoeven niet perse Spaanse schepen te zijn, het kunnen in het begin van de oorlog evengoed Watergeuzen zijn, die sinds 1569 de wateren onveilig maken. Middelharnis is bovendien een vissersplaats. Zeker de vissers hebben tot het eind van de oorlog steeds op hun qui-vive moeten zijn, zoals uit dit artikel wel duidelijk wordt.

Op wacht

Het archief van Middelharnis gaat helaas niet terug tot aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog ca. 1568, maar vangt aan in de tweede helft van de jaren tachtig van de zestiende eeuw. Na de Pacificatie van Gent in 1576 wordt het oorlogsgeweld duidelijk minder. Aan de grenzen en aan de kust blijft het gevaar echter bestaan. Zo zijn de Staten van Holland en West-Friesland (de Staten) op 30 september 1579 van mening dat het eiland Overflakkee “tegens alle invasiën ende overkomsten van den vyandt” beschermd dient te worden. Joost Augustijnsz. Steyn wordt gelast de dorpsbesturen op het eiland “scherpelijck te ghebieden” alle inwoners te bewapenen en wacht te laten lopen. Wie niet wil meewerken, wordt genoteerd “om tegens de selve geprocedeert te mogen worden als naer behoren.”¹ Het lopen van de wacht heeft nog lange tijd voortgeduurd. Het hoort min of meer tot het leven van alledag.

In de dorpsrekeningen van Middelharnis tussen 1585-1590² komen we diverse ‘oorlogsuitgaven’ tegen. In die tijd is er een garnizoen gelegerd bij het strategisch gelegen Ooltgensplaat. Zo wordt er o.a. “300 ponden broots met drie tonnen bier” en mosselen geleverd “op de schepen voor De Plaat”. Ook in Middelharnis zijn soldaten ingekwartierd. Zij hebben vaak niet alleen wapens, maar zelfs vrouw en kinderen bij zich. Aan de betalingen te zien, lijkt het erop dat veel soldaten in Middelharnis worden opgekalefaterd om weer ten strijde te trekken. Onder hen diverse Engelsen en Schotten, waaronder ruiters van kapitein Sercy. Dat men de soldaten liever kwijt dan rijk is, blijkt wel uit een uitgave om naar Den Haag te gaan teneinde de Staten te verzoeken “om die soldaten quijt te wesen die hier gesonden sijn geweest van Grave van Hohenlo”. Zonder enig resultaat overigens. De kosten voor het onderhoud van de soldaten is een blijvende post op de dorpsrekeningen. Zij nuttigen “bier, broot, butter, kaese ende harinck”. Dat militaire successen van Maurits ook in Middelharnis worden gevierd, wordt ons duidelijk uit de aantekening: “dat zij tot een triumphe de clocke geluyt hebben in 't overgaen van Geertruydenberch”. Ieder jaar wordt er wel het nodige aan het wachthuis verspijkerd. We zien ook een vergoeding voor de trommelslager voor het op en af slaan van de wacht.

In het oudst overgeleverde resolutieboek van het dorpsbestuur vinden we in het jaar 1589 aanwijzingen voor vijandigheden.³ Zo staat er een wachter op de toren. Deze torenwachter beschikt over een soort lantaarn en een trompet. Bij het ontdekken “van de ‘t geboufte (ofte malcontenten)” moet hij “de clocke (...) clippen van zoo haer quaet voornemen te beletten”. Vanaf oktober 1589 wordt het verboden, dat “nyemandt voorteaen na de clocke acht uuyren op den strate ofte achterwegen off dijcken en gaen sonder licht ende lanteren”. De torenwachter is niet de enige die zijn ogen goed open moet houden; er is ook een korporaalschap op de been, waarvan de ene helft wacht houdt op de kaai en de andere helft rond het kerkhof. Het dorp is voor een deel omgeven door palissaden en zelfs de deuren van de kerk zijn voorzien van

zwaarder hang- en sluitwerk!

In november 1603 is het de magistraat ter ore gekomen “datter eenighe persoonen aen de sijde ende hant van de vijant overgelopen sijn die hun wel expressel[ijck] vermeten hebben hun selven te transporteren ende begeven aen dese eylande van Overvlacque ende insonderheyt binnen dese dorpe van Middelharnisse om brantstichtinge te doen ende eenige burgers te lichten om te brengen aen d’ander sijde”. Omdat er in die tijd veel ventjagers uit Brabant en andere plaatsen hier aan het havenhoofd aanleggen “soo bij nachte als bij daghe zulcx dat onder ‘t dexell vandien voors[chreven] overloopers haer voornemen soude mogen te weghe gebracht worden” besluit de magistraat, dat er geen vis meer mag worden afgeslagen op het havenhoofd, maar alleen binnen de havenkom. De ventjagers moeten zich melden bij de baljuw “ende hem te kennen te geven van waer sij commen ende wat sij geladen hebben en in schuyte te laten ende doen visiteren”.⁴ Ventjagers zijn schippers met kleine scheepjes, die de vis van de vissers kopen en verder verhandelden.

Van oktober 1604 tot mei 1605 is Steven Janse Schutter torenwachter. Hij moet om 20.00 uur op de toren staan en dient wakker te blijven tot 5.00 uur. Ieder heel uur dient hij “omme den thoren te gaen ende vyermael ‘t elcken reyse te blase op den trompet ende alsoo goede toesicht te nemen ofte elders eenigh onraet soude mogen sijn”. Het blazen op de trompet zal zijn om te controleren of hij niet slaap is gevallen.

In november 1604 verzucht de magistraat van Middelharnis: “Alsoe den viant hoe langer hoe stercker hem voor als nu niet alleene es begevende op de wateren, stromen ende revieren tot affbreck der schipsneringe ende coophandell dan dat meer es deur de menichvuldige des schepsvolck overlopinghe tracht naer affloepinghe ende plonderinghe der plaettelanden in ‘t vanginge ende apprehenderinge der ingestenen van dyes met extreme torturen ende affparssende ranchoenen...”. Gedacht wordt daarbij aan wat “nu onlanx es geschiet binnen den landen van Goereede in ‘t Oudtdorp” en omdat “onse nabueren algereets ter wederstants van ter sulcx hem hebben gevoucht te wapenen, wachten ende tochten” en om ook “mede nevens onse andere naebueren te voorcomen ende beletten des viants moetwille ende quade intentie ter

conservatie onser plaetse ende ingesetenen vandien goedt ende raetsaem bevonden ende geacht hebben yder van onse ingesetenen naer sijne qualite ende vermogen (volgende last van de Ed. Heere Staeten daerthoe verleent) te stellen op seker geweer ter resistentie der voors[chreven] vagebonden, overloopers ende lantbedorvers op dat ter naerdeele onse goede burgeren ende ingestenen als weerloos en worden overvallen...”.⁵ Vervolgens wordt een opsomming gemaakt van weerbare mannen en hun bewapening bestaande uit geweren (roers) en hellebaarden. In tijden van oorlog of dreiging vanuit zee zien we dat er veel wordt samengewerkt tussen de dorpen op het eiland. Ook wanneer een dorp in de frontlinie komt te liggen - bijvoorbeeld Ooltgensplaat of Goedereede - wordt niet alleen in de eigen plaats de wacht uitgebreid, maar vertrekken vanuit verschillende dorpen manschappen om de in het nauw gedreven burenen te ontzetten. Men is op elkaar aangewezen, want op hulp van buitenaf hoeft men niet te rekenen, althans die is niet zo een-twee-drie ter plaatse. Veelal bestaat de hulp ‘van overheidswege’ alleen uit het toezenden van wapens.

Op 28 oktober 1604 wordt besloten, dat er een persoon namens de magistraat de Staten gaat verzoeken “omme te vercrijgen eenige sloupen oft vergatten op de stroom van Middelharnisse”. Tevens 25 roers en 50 spietsen “omme die te distribueren onder de schamele luyden” en “4 gootelinghen [kanonnen, JB] om in tijde van noode te besigen binnen de heerlijkheyt als oock daermede te assisteren de schepen van oorloge soo ‘t noot ware ende daertoe te ordonneren een tonnen kruyt.”

Daarnaast “Ende alsoo die van Middelharnisse in viere sijn om te macken sekere placaten ende redouten tot defentie van hare gemeente ende welvaren van de landen die haer bij ramenisse wel costen sullen acht off thyen hondert gulden, dat de E[dele] H[eeren] Staten willen d’een helft daerinne te bate te commen”. Rond of nabij het dorp moeten dus versterkingen worden

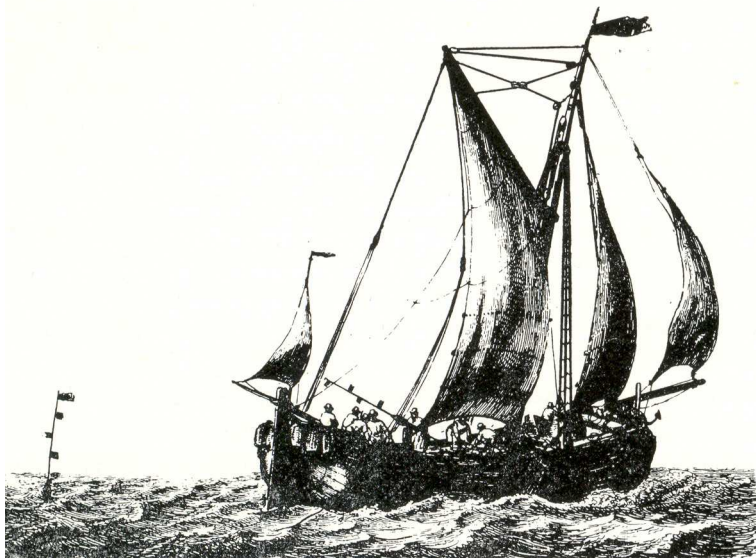
aangelegd. Er is daarbij sprake van redouten. Het betreft hier niet de ronduit of redoute die op de hoek van het Vingerling heeft gestaan. Dit gebouwtje dateert volgens de muurankers in de kopgevel uit 1622, dus kort na het Twaalfjarig Bestand. In dat jaar wordt door de Staten van Holland en West Friesland aan het dorpsbestuur van Middelharnis octrooi verleend tot het heffen van 6 stuivers op de 100 ponden meekrap, welke in de meestoven binnen Middelharnis zullen worden verwerkt. Dit voor het “opstellen ende onderhouden van der wachten binnen den voors[chreven] dorpe, ‘t maecken van de redouten als andere beswaerlicke lasten daer aen dependerende des dorps sobere middelen sulcx sijn verachtert”.⁶ De ronduit op het Vingerling - in 1895 helaas afgebroken - is gefinancierd met geld uit de meekrap.

Duinkerker kapers

Vanaf circa 1585 vormen de Duinkerker kapers de schrik van de Hollandse koopvaart en visserij. Vanuit Duinkerken varen schepen uit ter kaapvaart. Deze zeelieden beschikken over commissiebriefven van de Spaanse regering. De Hollandse en Zeeuwse zeemacht heeft tevergeefs getracht dit zeeroversnest te veroveren. In 1629 komt Piet Heyn om bij een poging voor eens en voorgoed af te rekenen met de kapers. Ook over land heeft men het geprobeerd. Dit resulteert in een klinkende overwinning van Maurits nabij Nieuwpoort. Deze slag is uit militaristisch oogpunt van belang, doch het uiteindelijke doel, het straffen van Duinkerken, blijft achterwege. Er zijn schattingen dat de Republiek tussen 1621 en 1648 zo'n 3.000 schepen aan de Duinkerkers heeft verloren.⁷

Verzekering tegen gijzeling

Kort na het Twaalfjarig Bestand zijn de Middelharnisse vissers door enkele scheepsrampen getroffen, waaronder piraterij. Er gaat een collecte rond op het eiland Overflakkee om losgelden voor de gevangen genomen vissers te krijgen. De schrik zit er goed in. In overleg met het dorpsbestuur komen de vissers tot een soort verzekering. In 1626 wordt daartoe een bijzondere keur uitgevaardigd, een buitengewoon voorbeeld van sociale verzekering met verplichte premieheffing. Het gaat als volgt: Bij de verkoop van vis op de visafslag van Middelharnis zet de afslager bij een bepaald bedrag in. Bij iedere roep vermindert hij het ingezette bedrag met 5 cent. Het is gebruikelijk om te spreken van een roep of woord waaronder vijf eenheden wordt verstaan. De vissers worden verplicht van elke koop twee woorden te betalen, naast de vijf procent afslagrecht dus ook tweemaal 5 cent. In de betreffende keur lezen we: “Maer indien (‘t welck Godt verhoeden wil) dat nae ‘t zelve jaer eenige schuyten in zee blijven, stranden, vergaen of oock in den gront gehackt worden mochten, sulx alle het volck quame te

verdrencken” zal voor het verlies van de schuit, het want etc. *f* 100,- en voor elke visser *f* 50,-, de jongens half geld uitbetaald worden. Wanneer iemand zich in een schuit “met ‘t lijf verbergen conde, ende te lande quame” zal hij “geniete voor sijn hoofd half gelt”. Indien binnen een jaar meer dan één visschuit in zee verongelukt, zal voor het verlies van de schuit of schuiten, alsook aan de weduwen of erfgenamen van de hoofden betaald worden half geld. Verder “zal tot vervallinge van ‘t rantsoen van de gevangene betaelt worden, te weeten voor een stierman hondert ende vijftich guldens ende voor een vennot (zoo ymant mede overgenomen mochte werden) vijftich guldens, doch of ‘t mede binnen ‘t jaer meer als een visschuyt alzoogenoomen mocht worden, zal van de zelve schuyt ofte schuyten, als oock van de gevangens betaelt worden half gelt.” Wanneer het “op eene stont twee of meer schuyten genomen mochte worden voor eene schuyte heel ende voor de andere half geld, ‘t welk onder malcanderen tot vervallinge van de plunderinge als oock rantsoen zal werden verdeelt, sulx dat den eenen in dien gevalle zoo veel als den ander daarvan proffiteeren zal moeten commende voorts tot laste van de gevangene stierluymden oft vennots ‘t gunt meerder als de voors[eide] penningen tot rantsoen zoude moeten worden gefurneert. Indien voorts (dat God gunnen wil) drie ofte meer jaeren verlopen mochten, dat geene ongelucken noch van ‘t blijven, noch van ‘t nemen ter zee gebeurde, zoo zal den geene die eenige van de voors[eide] ongelucken treffen mochten genieten dubbelt gelt”.⁸

Burgemeester Ulbo J. Mijs heeft de dorpsrekeningen tussen 1626 en 1637 bestudeerd. Hij komt daarin diverse aantekeningen tegen betreffende uitgaven ten behoeve van slachtoffers, reders en/of nagelaten familie. In 1637 protesteren de vissers tegen de te grote korting op de visopbrengst en besluiten de verdere betaling te staken, waardoor er een eind komt aan deze sociale voorzieningen. Hieronder enkele aantekeningen uit de dorpsrekeningen: In 1628 wordt betaald aan “Cornelis Willemsz. Smit gewesene stierman over d’ eene helft van ‘t verlies van sijne schuyte, want ende gevolge van dien bij den vijant op see in de gront gehackt ende noch twaelf gulden thien st[uiuers] over de helft van sijn lijffgelt volgende ‘t accort tusschen de magistraet ende de gemeene vissers gemaect”. De andere helft wordt hetzelfde jaar uitgekeerd. In 1629 krijgt “Willem Willemsz. Roij betaelt over ‘t gunt hem toegevoucht is ten regarde denselven als borge van sijn twee andere medegevangenen bij den vijant in de gevanckenisse heeft blijven leggen soo lange tot dat denselven met perijckel van den lijve uutgebroocken is geweest”. In 1631 zit Cornelis Willemsz. Smit nog steeds vast, want burgemeester Nobel uit Rotterdam ontvangt voor hem “noch resteerde vant rantsoen van Cornelis Willemsz. Smit die bij den vijant op see genomen was daarvan de wederhelft bij die van de kercke betaelt”. In datzelfde jaar krijgt “de huysvrou van Leendert Claesz. Buijck geassisteert met Corn[elis] Jacobsz. Coninck” betaald “in voldoeninge vant gunt de magistraet van Middelhernis schuldich tot furnissement vant rantsoen van den voorsz[eide] Lenert Claesz. tegenwoordig tot Duijkercken gevangen”, dit “in conformiteyt vant accort tusschen de magistraet ende de visserij gemaect, houdende haer daer mede vernoucht ende voldaan ende belovende de magistraet ter saecke van desen nyet meer te sullen molesteren uutgesondert alleene de XXV g[ulden] die volgende ‘t voorsz[eide] contract voor de plonderinge van de schyt moet worden betaelt”. De “huysvrou van Aren Dircxz. Post stierman geassisteert met Willem Arentsz. Pas” int “eerst hondert gulden in voldoeninge van den schuyt bij den vijant in den gront gehackt, noch hondertvijftich gulden tot furnissement vant rantsoen van den voorsz[eide] Aren Dircx”. Zo zijn er meer voorbeelden te noemen. Vissers worden niet alleen gegijzeld, maar in verscheidene gevallen laten zij het leven. In 1633 ontvangt “de wedue van Aliaen Boot visser die van de vijanden op zee dootgeschoten is over ‘t gunt deselve compt voor ‘t verlies van haer man” *f* 50,-. In de strijd raken ook vissers gewond. In 1633 komt een aantal posten voor ten behoeve van de plaatselijke chirurgijns. zoals “mr. loon van ‘t cureren van ‘t geschoten been van Jacob Yemantsz. op zee geschiet”. Voor de gewonde vissersman worden ook “drie halve vaeten meuselaar [een soort bier, JB] (...) geduyrende de smarte van sijn geschoten been

geleverd”. Het heeft niet mogen baten, want we lezen een eindje verder: “Betaelt aen Trijn Schotters over het affleggen van ‘t dode lichaem van Jacob IJemantsz. en van andere dienst aldaer gedaen XII schell[ingen] mitsghaders graffmaecken V schell[ingen]”. In 1637, het jaar wanneer voornoemde regeling wordt afgeschaft, komen we nog diverse onkostenposten tegen. Het gevaar is dan ook beslist nog niet geweken, want reeds op 15 juli 1638 wordt het lichaam geschouwd van Willem Roij, die door een Duinkerker kaper is doodgeschoten. Dokter Hubertus de Bye constateert dat “den zelven Roij met een musket cogel in sijn ’s lincker schouder nederwaerts was geschooten welke wonde den docter ende schirurgijn verclaerde doodelijck te wesen.”⁹

Op 9 mei 1641 kiest een aantal Middelharnisse vissersschepen het ruime sop. Tien dagen later is een van de schepen weer terug in de thuishaven; niet volgeladen met vis, maar als brenger van een slechte boodschap. Vissende op de Noordzee komen “twee duynkerkse oorloch schepen” snel naderbij. De gevolgen zijn catastrofaal: de vissers Leendert Andriesz. en Maerten Cornelisz. Canse zijn er getuige van, dat “een van de twee Duynckerkers Pieter Arensz. (...) met noch twee van onse andere visschuyten heeft genomen, twee van de welke sij hebben syen branden ende den derden namentlijck de schuijt van Pieter Arensz. voorn[oem]t in de gront sien hacken.”¹⁰

Varen en vissen in konvooi

Op 14 mei 1596 wordt door de Staten een plakkaat aangenomen “dienende tot verseeckeringe van den harinckvaert”. Hierin wordt o.m. bepaald, “dat geen harinck-schepen van den beginne van den teelt tot den eersten octobris toe naer hare neeringe en sullen mogen loopen, noch oock van hare neringe thuyt komen, sonder te wesen ten minsten twintich in ghetale, ende met een oorloch-schip geconvoyeert”. Van oktober tot het eind van het visseizoen moet men in groepen van ten minste acht schepen plus een oorlogsschip op visvangst gaan. Wanneer de vlootschepen zijn voorzien van “thien steen-stucken ende twintich gotelingen, ten minsten wegen elcks sevenhondert pont, vyer-bussen elcx van twee hondert, voor een gotelingh gerekent, ende voorts versien zijnde van musquetten, roers, lange en korte spiessen, schep, kruyt ende loot naer behooren” kunnen zij zonder konvooschip c.q. oorlogsschip uit vissen.¹¹

Niet alleen koopvaardijsschepen varen dus in konvooien. Ook na het Twaalfjarig Bestand zijn de plakkaaten betreffende het in konvooi vissen van kracht. In de dorpsrekeningen van Middelharnis komen we diverse aantekeningen hieromtrent tegen.

In 1626 vinden we vergoedingen voor Marcelis Pouwelsz. Nachtegael en de thesaurier van het dorp voor “‘t solliciteren van ‘t convoij voor de visserije alhier”. Het volgend jaar ontvangt baljuw Cornelis van der Tocht een vergoeding “over eenigen onkosten bij hem gehadt in ‘t reysen deur last van de magistraat tot Rotterdam in ‘t versoucken van convoij voor de vissers”. Ook is Arij Cornelisz. de Man vier dagen in Rotterdam geweest “in de saecke van de gevangene vissers”.

Enkele jaren later, in 1635, wordt Gerrit Arensz. van Gemert “betaelt over sijn vacatie gedaen in ‘t reysen naer Hellevoetse Sluys met seeckere missive aen den commissaris Mesch aldaer beroerende ‘t convoy van de visserij”. Baljuw Willem van der Pol, zijn stadhouder (plaatsvervanger) Bestman Woutersz. Waternaest en Willem Jansz. Graeff vormen daarenboven een delegatie naar Hellevoetsluis, die “mette heeren van de Admiraliteyt aldaer wesende te spreecken in de saecken van ‘t convoyeren van de vissers alhier”. In 1636 toont de magistraat namens de vissers zijn dankbaarheid aan de admiraliteit door het zenden “aen de equipage van ‘t selve collegie vijff ende vijftich pont aertnoten”.¹² Uit 1637 bestaat nog een rekening “over de coop van een cappeljaeu aen de commissaris Mesch op Hellevoetse Sluys tot een vereering gesonden”.

Het plakkaat, ook na het Twaalfjarig Bestand van kracht, bevat verder o.a. de volgende

passages: “Soo yemant in de voors[eide] vlooten uyt manlijckheit des vyants schip op het lijf zeylde, ende daer over schade quame te lijden, sal hem alsulcke schade bij ‘t ghemeen landt werden voldaan, ende in gevalle des vyants schip daer over quame te sincken, sal hem de schade dubbelt werden gherecompenseert. Ende soo verre de geene die den vyandt sijn schip in de gront zeylde, evenwel sijn schip behielde, sal daer vooren genieten de waerde van sijn schip ende goet, ‘t welck genoten sal werden d’een helft voor ‘t schip ende goet, d’ander helft voor den schipper, stierman en ‘t ander scheepsvolck, hoeft voor hoeft.” en “... soo verre eenich schip van den vyandt bij de voors[eide] Admiraelschap ofte Vloot ghenomen werde, sal het selve schip met alle sijn toebehooren komen ten profijte van den geenen die daertoe assistentie ende hulpe ghedaen hebben, ende sullen daer en boven van ‘t gemeene lant genieten twee maenden solts van soo veel hoofden als het veroverde schip gedient hebben.” Uit het voorgaande valt op te maken, dat het aanvallen van vijandige schepen ook tot de mogelijkheden behoort; de aanval is immers de beste verdediging. We kunnen ons afvragen of de Middelharnisse vissers zich ook aan ‘zeeroverij’ hebben schuldig gemaakt. Aanwijzingen dat zulks wel het geval is geweest, komen we op een onverwachte plaats tegen. Zo zijn in 1638 het schoolgebouw, de waag en de rechtkamer van het dorp in verval. Reparatie brengt geen soulaas, er moet worden overgegaan tot nieuwbouw. De Staten verlenen bij octrooi toestemming tot het mogen heffen van extra imposten op wijn en bier gewogen in de waag. Het dorpsbestuur heeft blijkbaar onvoldoende geld in kas om de benodigde bouwkosten voor haar rekening te nemen. Dit geldtekort wordt veroorzaakt “deur de sobere vischneering (waer bij d’ voors[chreven] plaetse voor ‘t meerendeel bestaet) ende ‘t beroven van de vijanden ter zee dagelijcx merckelijck meer en meer vermindert”. Ja, u leest het goed, onze brave voorouders wilden ook wel eens een vijandig scheepje enteren...

Overigens, het zou toch wel meegevallen zijn met de financiële omstandigheden, want in 1639 verrijst aan het eind van de Voorstraat een schitterend raadhuis met stadse allures.

Verantwoordelijk voor dit sierlijke en zeer representatieve raadhuis zijn enkele vooraanstaande bouwkundigen uit die tijd. Is het oude raadhuis mogelijk deels betaald met geld afkomstig uit de zeeroverij?

Noten:

1) Streekarchief Goeree-Overflakkee (SAGO): Staten van Holland 1579 p. 237;

2) SAGO: Oud-archief Middelharnis, inv. 71;

3) Idem, inv. 2;

4) Ibidem, inv. 180, ong.;

5) Ibidem, inv. 2, p. 31;

6) Ibidem, inv. 144;

7) Deursen p. 248;

8) Mijs, Ulbo J.: De vischafslag van Middelharnis 1597-1856, bijlage GG pp. 277-281;

9) SAGO: Oud-rechterlijk archief Middelharnis, inv. 20, p. 150vs;

10) Idem, pp. 197vs-198ro ;

11) SAGO: Groot Placaet Boeck deel I, p. 711;

12) Voor aartnoten zie het artikel ‘De aardaker (*Lathyrus tuberosus* L.), een verdwenen gewas’ van A.C. Lokker in *De Ouwe Waerelt* nr. 4;